

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА АКМЕОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Даўкеева Айдын Оралбаевна,

Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти «Психология» кафедраси доценти, педагогика фанлари бўйича философия доктори (PhD)

Аннотация: Бўлажак ўқитувчи шахсини ривожлантиришнинг акмеологик компетенцияси назарий ва амалий тайёргарликнинг бирлиги ва касбий фаолиятни профессионал тарзда амалга ошириш қобилияти сифатида белгиланади.

Калт сўзи: Бўлажак ўқитувчи, шахс, акмеология, компетенция, назарий ва амалий тайёргарлик.

РАЗВИТИЕ АКМЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация: Акмеологическая компетентность развития будущего учителя определяется как единство теоретической и практической подготовки и умение профессионально осуществлять профессиональную деятельность.

Ключевые слово: Акмеология, компетентность, будущего учителя, теоретической и практической подготовки.

DEVELOPMENT OF ACMEOLOGICAL COMPETENCE AMONG FUTURE TEACHERS

Abstract: Acmeological competence of the future teacher's development is defined as the unity of theoretical and practical training and the ability to professionally carry out professional activities.

Key words: Acmeological, competence, future teacher's, theoretical and practical training.

Шахсининг ривожланиши фаолият жараёнида юзага келади. Маълумки, шахс фаолияти унинг моҳиятини ривожлантиради ва намоён этади. Шахс унда шаклланади, ижодий хусусиятлар ва фазилатларни эгаллайди ва шу билан бирга фаолиятнинг ўзига ўзгартирувчи таъсир кўрсатади [1;304-б.]. Аммо ҳар қандай фаолиятнинг бошида инсонни ҳаракатга ундовчи сабаблар бўлиши керак. Мавзу англамаган экан, унинг учун асосий мақсад ва ниятлар шаклланмаса, у бу фаолиятни амалга ошира олмайди. Ҳаракат фаолиятнинг табиатига таъсир қилади: у энергия, ҳаракат ўлчови, виждонлилик даражаси, натижага бўлган ҳаракат даражаси, субъектнинг психологик ҳолатини аниқлайди. Бинобарин, фаолиятнинг самарадорлиги шахсининг қайси кадрятларни рағбатлантиришига, унинг ишининг мотивациясига боғлиқдир. Фаолият мотиви эҳтиёжнинг ташқи ифодаси бўлиб, ўз навбатида, у фаолиятнинг бошланғич механизми ҳисобланади [2;308-б.]. Шунинг учун акмеологик компетенцияни касбий фаолиятга йўналтириш бўлажак ўқитувчини ушбу фаолиятни такомиллаштиришга ундовчи механизмлардан биридир.

А.К.Маркованинг фикрига кўра, мойилликлар, мотивлар, мақсадлар, маъноларнинг нисбати инсоннинг маълум бир касбий йўналишини – касбни эгаллаш, махсус таълим олиш, унда муваффақиятга эришиш, маълум бир ижтимоий мавқе ва ҳоказоларни яратади [3;308-б.]. Бизнинг фикримизча, бу бўлажак ўқитувчининг акмеологик компетентликка эришишга интилишини таъминлайдиган касбга қаратилган.

А.А.Деркачининг фикрича, фақатгина танланган фаолият билан шуғулланадиган одамда ҳақиқий профессионаллик вужудга келмайди. Юқори профессионалликгарчи маълум бир фаолият шароитида ривожланган инсоннинг махсус қобилиятлари, шунингдек, тегишли билим ва кўникмаларисиз ривожланмаса ҳам, бу мумкин эмас, аммо бунга эришиш учун энг муҳим шартбу – шахсининг умумий қобилиятларини кучли ривожлантириш ва умумий ўзгаришларни яратишдир. Инсоний кадрятларшахсининг ахлоқий тарбиясинианглатади. Бизнинг фикримизча, бўлажак ўқитувчининг акмеологик компетенциясиназарий ва амалий тайёргарликнинг бирлиги ва бўлажак ўқитувчининг касбий фаолиятни профессионал тарзда амалга ошириш қобилияти сифатида белгиланади. Ушбу концепция профессионал муаммоларни ҳал қилиш жараёнида мутахассис фаолиятининг самарадорлигини таъминлайдиган касбий кўникмаларнинг комбинацияси орқали аниқланади. Юқорида айтилганларга асосланиб, акмеологик компетенциянинг қуйидаги элементларини фарқлашимиз мумкин:

- ўқитилладиган фан соҳасидаги махсус ва касбий компетенция;
- талабаларнинг билим ва кўникмаларини шакллантириш усуллари соҳасидаги услубий компетенция;
- алоқа соҳасидаги психологик қобилият;
- интроспекция соҳасидаги отопсихологик қобилият.

Бўлажак ўқитувчининг профессионаллиги олинган билимларни мустақил равишда умумлаштириш

ва тизимлаштириш қобилиятига асосланган педагогик, психологик, тадқиқот компетенциясини бирлаштиради. Педагогик фаолият педагогик ва махсус билимларнинг бутун мажмуасини, вазифанинг ўзаро боғлиқлиги ва уни ҳал қилиш воситаларини синтез қилади. Бўлажак ўқитувчи фаолиятининг ўзига хослиги, унинг серкирралилиги талабадан касбий билим ва кўникмаларни ўзлаштиришда кўп машаққатли ишларни талаб қилади, бу жараён муваффақиятли бўлиши учун касбга барқарор туртки берилиши керак.

Фаолиятнинг аксиологик механизми алоҳида аҳамиятга эга. Фаолиятни тартибга солувчи сифатида қадриятлар муаммоси субъект–объект муносабатлари сифатида аксиологик муносабатларнинг методологик мазмунини узоқ вақт сақлаб қолди. Бундан ташқари, ушбу субъект баҳоси уларнинг ташқи воқелигига – жамият дунёсига, идеал дунёга (шу жумладан, унда ифодаланган қадриятларга) эътибор бериш нуқтаи назаридан кўриб чиқилган.

Субъектив қадриятлар концепциясидан шахсий қадриятлар концепциясига ўтиш нафақат ташқи, балки унинг ички дунёси билан ҳам фаол боғлиқ бўлган мавзунини, уларнинг ролини очиб беради. Шахсий қадриятларни шакллантириш хабардорлик жараёнларининг динамикаси ва когнитив-шахсий ҳаракатларнинг семантик доирасига ўтиш билан боғлиқ, деб таъкидлаш мумкин. Ушбу шаклланиш камида иккита таркибий қисмни ўз ичига олади: шахсий маъноларнинг ўзи ва шахсий қадриятларнинг шаклланиши. Фақат касбий фаолият субъект учун шахсий маънога эга бўлганда, унинг аҳамиятини англаб етгандан кейингина у муваффақиятли такомиллашади.

Сўнгги ўн йилликларда фаолиятнинг умумий тузилишида мотивациянинг ўрни А.Н.Леонтьев, А.В.Запорожец, Л.И.Божович, Б.В.Зейгарник, Д.Н.Узнадзе, О.С.Гребенюк, В.И.Ковалев, В.Э.Мильман, А. Маслоу, Г.Оллпорт, К.Роджерс ва бошқалар томонидан фаол ўрганилган.

Психологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инсон учта йўналишда ривожланиши мумкин:

1. Доимий, гиперболик, бошқа одамлар билан танишишга тайёрлик.
2. Бошқа одамлардан бегоналашиш йўналиши бўйича.
3. Шахснинг ички ва ижтимоий эҳтиёжларига мувофиқ равишда идентификация қилиш ва таъминлашнинг уйғун ўзаро таъсири.

Айнан шу йўналиш инсонга жамият томонидан ишлаб чиқилган қадриятларни ўзлаштиришга, бошқа одамларнинг маънавий дунёсига қўшилишга, лекин айни пайтда уларнинг ўзига хослигини, бошқалардан фарқини англашга, дунёда ўзлигини ифода этишга имкон беради.

Табиики, дунё ҳақида ўз ғоялари тизимини яратган, ўз ҳаётий қадриятлар тизимини ишлаб чиққан, етук, ижтимоий жиҳатдан аниқланган одамгина ўз хусусиятларини, бошқа одамларга ўхшашлигини ва улардан фарқини, унинг ўзига хослиги ва фаолиятидаги ижодий ифодасини чинакам англай олади. Бироқ бу жараённинг шаклланиши акмеологик компетенцияни яхшилайдиган шароитларни яратиш керак бўлган университетда амалга оширилиши керак.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, акмеологик компетенциянинг моҳияти келажакда мутахассисни касбий ўзини ўзи ривожлантиришга йўналтиришдир. Касбий ўзини ўзи ривожлантириш бу– касбий маҳорат даражасини ошириш ва ташқи ижтимоий талабларга, касбий фаолият шартларига ва шахсий ривожланиш дастурига мувофиқ касбий аҳамиятга эга бўлган фазилатларни ривожлантиришнинг онгли, йўналтирилган жараёни саналади. Бу жараённинг марказида шахсий профессионаллик даражаси (“Мен ҳақиқий профессионалман”) ва унинг тасаввур қилинган (моделлаштирилган) ҳолати (“Мен идеал профессионалман”) ўртасидаги ички зиддиятларни доимо енгиб ўтишнинг психологик механизми ётади. Онгда шахсий ва унинг “мен”и, жамоат фикрига бўлган талаблари ўзаро боғлиқдир. Шунингдек, “мен-концепция” ва ўз-ўзини муносиб топадиган идеал “мен” ғояси ўртасидаги номувофиқлик одамларни шахсий ўсишга, шу жумладан, касбий ўсишга ундайди. Шу муносабат билан биз “менконцепция”га таъсирни акмеологик компетенция механизми сифатида кўриб чиқишимиз мумкин.

Юқорида санаб ўтилган фазилатлар касбий аҳамиятга эга бўлиб, уларни ривожлантирмасдан ҳақиқий мутахассис бўлиб етишиб бўлмайди. Бироқ, бу профессионал шухратпарастлик, касбий бурч ва масъулият ҳисси профессионал зина пояга кўтарилишни рағбатлантирадиган механизмлардир.

Биз ушбу ишни ўрганиш натижалари билан асослаймиз. Ўтказилган сўровда қатнашганларнинг 80 фоизга яқини юқори касбий даражага эга эканликларини таъкидладилар. Ҳар қандай киши ўз фаолияти соҳасида компетенцияли мутахассис сифатида танилишга интилади. Унинг ички мақсади, ўзидан ошиб кетиш истаги: “мен” бугунги кунда “мен”дан яхшироқ бўлган профессионал – кечаги мутахассис. Бу ҳар доим профессионализм поғонасини янги, янада юқори поғонага кўтарадиган одамни астойдил касбга интилувчи меҳнаткаш қилади.

Биз амбицияни, шахсий ва касбий ўсиш учун яратиш бўлмайдиган эҳтиёжни, яратишга йўналтирилганликни одамлар манфаати учун яратувчилик сифатида кўриб чиқишга эътибор қаратишимиз керак. Ташқи томондан шухратпарастликнинг намоён бўлиши ҳақида эслаш керак. Мартаба ва ҳақиқий мартаба эвазига карьера кураётган одамларни ажратиш керак. Бунда шахс фаолиятидаги ривожланиш ва унга эришилган муваффақият унинг шахсий ва субъектив-фаол (биринчи навбатда, касбий) ривожлани-

ши билан боғлиқдир. Шундай қилиб, мотивация табиати ва амбицияларга асосланган хатти-ҳарақатлар, мақсадлар асосидаги қадриятлар жуда муҳимдир.

Талабаларда касбий бурч, касбий масъулият ва аниқлик туйғуларини шакллантириш биз учун жуда муҳим, чунки айнан ана шу шахсий фазилатлар мутахассисга ёмон ниятда ишлашга имкон бермайди. Унинг турли томонларини ривожлантириш файласуфлар, психологлар, ўқитувчилар ва бошқа билим соҳалари вакиллари (Митина, Клюткин, Станкин) томонидан амалга оширилади. Ушбу муаммони ўрганган файласуфлар олдин ижтимоий моҳиятига тўхталиб, унинг объектив ва субъектив томонларини ажратиб кўрсатган ҳолда ушбу икки жиҳатнинг ўзаро боғлиқлиги одамларнинг ташқи объект-тив мажбуриятлари ва уларни бажариш учун объектив эҳтиёжлар билан белгиланишини таъкидлаганлар; бурчнинг тартибга солувчи ва шакллантирувчи функциялари мавжудлигини қайд этганлар, ижтимоий талабларни ички эътиқодга, шахсий эҳтиёжга, инсон фаолияти мотивига айлантиришнинг асосий механизмларини аниқлаганлар [4;165-б.].

Шахсни кўзгатадиган мотивларни ўрганиб, А.Маслоу шахснинг ўзини ўзи англаш назариясини ишлаб чиқди. А.Маслоунинг сўзларига кўра, мотивлар тизимидаги ҳар қандай оддий одамда “салоҳият, қобилият, истеъдодларни доимий равишда янгилаб туриш, вазифани амалга ошириш (ёки касб, тақдир), аниқроқ билиш ва ўз шахсини қабул қилиш” сифатида белгиланган ўзини ўзи намоён этиш истаги устунлик қилади.

Муаллиф шахс асосий эҳтиёжларининг бешта гуруҳини ажратиб кўрсатади: 1) физиологик; 2) хавфсизлик эҳтиёжлари; 3) алоқалар ва севгига бўлган эҳтиёж; 4) тан олиш, хурмат қилиш ва ўзини хурмат қилиш эҳтиёжлари; 5) ўзини ўзи намоён қилиш зарурати.

Ўқитувчининг шахсий касбий фаолиятига турли касбий фаолиятларни самарали бажариш, ўқувчиларни ўқитиш ва ривожлантириш технологиясини хилма-хил ва жуда муваффақиятли ўзлаштиришга имкон беради. Бизнинг фикримизча, бўлажак ўқитувчи учун ҳал қилувчи омиллар куйидагилардир: очиқлик, ҳамдардлик, ижодкорлик, ғайрат, ўзини тута билиш, мақсадга эришишдаги қатъиятлилик, профессионал меҳнатсеварлик, касбга интилиш, касбий бурч ҳисси, инсонийлик, адолат, педагогик хушмуомалалик, ақлий барқарорлик ва бошқалар.

Шундай қилиб, касбий ўзини ўзи фаоллаштириш бўлажак ўқитувчи акмеологик компетенциясининг механизми бўлиб, унинг ўз профессионал хусусиятларини тан олиш, ўқитиш жараёнида ва кейинги касбий фаолиятида фаол намоён бўлишга қаратилган.

Фойдаланганадабиётлар

1. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Москва: Просвещение, 1977.-304 с.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. - Москва.,1996. -308 с.
3. Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека: Методолого-прикладные основы акмеологического исследования. Кн1.Москва., 2000.-392с
4. Стог Л.И. Осознание студентами педагогического вуза и учителями своего профессионального долга //Формирование личности специалиста в вузе. - Грозный, 1989. - 165 с.
5. Айвазян С.А., Мхитарян В.С. Прикладная статистика в задачах и упражнениях. –Москва: ЮНИТИ, 1998. -270с.